

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today	143
Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka	155

Vita Petrušauskaitė

Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas	159
Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary	176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	179
Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (<i>Neringa Klumbytė</i>)	182
Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (<i>Rima Praspaliauskienė</i>)	183
Aušra Zabieliene. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (<i>Rimantas Sliužinskas</i>)	186
Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (<i>Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene</i>)	189
Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	196
Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	199

Konferencijos / Conferences

EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (<i>Vilius Ivanauskas</i>)	203
Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	206
Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (<i>Aušra Zabieliene</i>)	208

In Memoriam

Jonas Balys (<i>Rita Repšienė</i>)	209
--	-----

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir *valstiečio* atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje

Auksuolė Čepaitienė

Teigiama, kad etnologijos ir antropologijos ištakos glūdi Apšvietoje – mokslo ir švietimo, moralės ir priežasties, visuomenės reformų ir ekonominės techninės pažangos epochoje, Lietuvai ypatingoje intelektualiu pakilimu ir politinių bei socialinių įvykių dramatiškumu. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje čia, kaip ir Lenkijoje, Skandinavijoje ir kitur, kilęs domėjimasis savo kraštu ir tautos istorija, kaimo liaudimi ir jos papročiais, kalba, tautosaka, mitologija tapo nauju episteminiu interesu, kultūrinius reiškinius sureikšminusiu mokslo lygmeniu. Taip buvo įprasmintas ir kitoks santykis su valstiečiu ir valstietija nei įprasta luominėje visuomenėje.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos aplinkybės, idėjos ir praktikos, paskatinusios Lietuvoje susidomėjimą etnografija ir etnografinio pobūdžio žiniomis ir atradusios *valstietį* kaip mokslinio tyrimo objektą ir vietinį *kitą*. Laikomasi Apšvietos epochos škotų geologo Jameso Huttono minties, kad egzistuoja esminė skirtis tarp žmogaus, stebinčio moksliai, ir žmogaus, stebinčio įprastai (Gow 2009). Šie du stebėjimo veiksmai žymi dvi metodologiniu požiūriu skirtingas reiškinių pažinimo prieigas ir brėžia euristinę skirties ribą tarp dviejų to paties reiškinių interpretacijų. Straipsnis pagrįstas XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje bei pirmojoje pusėje Vilniuje leistų mokslinių ir mokslo žinias populiarinančių leidinių analize.

Dr. Auksuolė Čepaitienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: auksuole@cepaitis.aiva.lt

Apie etnologijos ir etnografijos istoriją Lietuvoje rašyta nemažai, taip siekiant surinkti šią laiko ir politinių įvykių išsklaidytą mokslo sritį į vieną produktyvią visumą (Milius 1964; Milius 1993; Milius 2001; Dundulienė 1978; Vyšniauskaitė 1994; Čiubrinskas 1999; Čiubrinskas 2001; Mardosa 2002; Merkienė 2007; Savoniakaitė 2008a; Savoniakaitė 2008b; Anglickienė 2008; Apanavičius 2009; Paukštytė-Šaknienė 2009; Čepaitienė 2010). Šios literatūros įvairovėje išryškėja dvi kryptys. Viena jų (ankstesnioji) siūlo į etnologijos ir etnografinių tyrinėjimų istoriją žvelgti kaip į etnografinio pobūdžio žinių apie lietuvius sancaupą ir

įvertina skirtingais laikotarpiais ir įvairiomis kalbomis – lotyniškai, vokiškai, lenkiškai, rusiškai, lietuviškai – rašytus pasakojimus apie lietuvius, jų buitį ir kultūrą (Milius 1964; Milius 2001; Vyšniauskaitė 1994). Pirmosioms žinioms priskiriama I a. romėnų istoriko Tacito (Tacitus) aisčių genčių, laikomų lietuvių protėviais, gyvenimo būdo ir papročių aprašymas ir IX a. keliautojo bei pirklio Vulfstano (Wulfstan) iš Hedebiu pasakojimas apie jų laidojimo papročius. Bet didžiausią dalį sudaro etnografinio pobūdžio duomenys istorinėse kronikose, teisiniuose ir administraciniuose dokumentuose, geografiniuose atlasuose, karių, kunigų, diplomatų kelionių ir vizitacijų aprašymuose, jėzuitų pranešimuose, dvarų inventoriuose ir XIX–XX a. mokslininkų ir kraštotyrininkų sistemingai rinkta etnografinė medžiaga. Visa tai laikoma šaltiniais, o vėlesnioji jų dalis ir etnologijos istoriografija (Milius 1964; Milius 2001; Vyšniauskaitė 1994). Kita gi kryptis, ypač ryški pastaruoju metu, į etnologijos istoriją žvelgia kaip į mokslinės paradigmos ir disciplinos formavimosi ir institucionalizavimo istoriją XIX–XX a. (Dundulienė 1978; Milius 1993; Čiubrinskas 1999; Čiubrinskas 2001; Mardosa 2002; Savoniakaitė 2008a; Savoniakaitė 2008b; Anglickienė 2008; Apanavičius 2009; Paukštytė-Šaknienė 2009; Čepaitienė 2010). Tačiau dėl vieno sutaria jos abi – etnografinis ir etnologinis dėmesys Lietuvoje skirtas tyrinėti vietinei valstietiškajai kultūrai, įvairiais laikotarpiais vadintai tautos, liaudies arba etnine kultūra. Tai, atrodo, savaime suprantama Lietuvos agrarinės šalies vaizdinį ir ūkinę, socialinę tikrovę atitinkanti realija, kur net sąvoka *etnografija* dažnai suprantama kaip *kaimiškumo* ir *valstietiškumo* sinonimas. Vis dėlto įdomu, kaip formavosi toks mokslinis interesas Lietuvoje ir etnografija bei etnologija, anot Vidos Savoniakaitės, radosi tarp *savos* kultūros tyrimų (Savoniakaitė 2008b).

Šio straipsnio¹ tikslas nagrinėti aplinkybes, idėjas ir praktikas, paskatinusias Lietuvoje domėjimąsi etnografija bei etnografinio pobūdžio žiniomis ir atradusias *valstietį* kaip mokslinio tyrimo objektą ir vietinį *kitą*. Kitaip tariant, siekiama pažvelgti į moksliskai ir strategiškai sureikšmintos, dar ir šiandien gyvos valstietiškosios kultūros idėjos ir etnologijos (taip pat etnografijos) disciplinos ištakas Lietuvoje. Norint visa tai atpažinti empiriniame lauke vadovaujamosi Peterio Gow'o aktualizuota Apšvietos epochos škotų geologo Jameso Huttono mintimi, kad egzistuoja esminė skirtis tarp *žmogaus, stebinčio moksliskai* (*man of scientific observation*) ir *žmogaus, stebinčio įprastai* (*man of common observation*) (Gow 2009). Šie du stebėjimo veiksmai žymi dvi metodologiniu požiūriu skirtingas reiškinio pažinimo prieigas ir brėžia euristinę skirties ribą tarp dviejų to paties reiškinio interpretacijų.

¹ Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja už išsamias recenzentų pastabas, ypač Redai Griškaitei, patikslinusiai istorinius faktus.

Aptariant aplinkybes, idėjas ir praktikas reikia sugrįžti į XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios laikotarpį, Lietuvai ypatingą intelektiniu pakilimu ir politinių bei socialinių įvykių dramatiškumu. Taip elgtis skatina Pranės Dundulienės studija *Etnografijos mokslas Vilniaus universitete* (Dundulienė 1978), etnografijos ištakas Lietuvoje tvirtai susiejusi su XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniumi ir Vilniaus universitetu². Istorija čia taps visapusiška pagalbininke, padėsiančia prisiminti to laikotarpio kontekstą, kai daug kas buvo išvelgta, atrasta, kviesta rinkti ir kaupti, nors šiandien gal ir neišlikę.

Pažymėtina, kad Lietuvos etnologijos ir etnografijos tiriamasis dėmesys savai valstietiškajai kultūrai nėra unikalus, bet būdingas daugeliui Vidurio, Rytų ir Vakarų Europos šalių. Kolonijinės praeities neturinčios Skandinavijos šalys, paskatintos Apšvietos epochos ir jos naujai įprasmintų liaudies ir piliečio sampratų, XIX a. nacionalizmo bangos ir agrarinio kapitalizmo plėtros, Viktorijos epochos vertybinių nuostatų ir kaimo idealizavimo, savo etnografinį interesą gana anksti nukreipė valstietiškajai kultūrai, jos tradicijoms, folklorui tyrinėti (Damsholt 1995; Löfgren 1980). Požiūris į nykstančią valstietiškąją kultūrą kaip į tautinį paveldą čia tapo stimulu universitetinėms katedroms, muziejams, archyvams steigti (Löfgren 1980). Etnografijos formavimosi laikotarpiu XIX a. Lenkijoje³, kaip ir Vengrijoje ar Čekijoje, pagrindinis veikėjas ir herojus taip pat buvo kaimiška liaudis ir valstietis (Libera 1995; Stauter-Halsted 2001: 97–114; Hofer 1991). Akivaizdu ir tai, kad tiriamasis dėmesys valstietijai žymi ir skirtį tarp mokslinių disciplinų – etnologijos ir antropologijos, pavyzdžiui, Olandijoje (van Ginkel, Henkes 2003) ar kitur. Vis dėlto kiekvienos šalies kelias link *valstiečio* ir valstietiškosios kultūros sureikšminimo skirtingas. Koks jis Lietuvoje – tai šio straipsnio klausimas.

Darbo šaltinis yra XVIII a. pabaigoje, XIX a. pradžioje ir pirmojoje pusėje Vilniuje leisti mokslinio pobūdžio leidiniai ir mokslo žinias populiarinanti, plačiai visuomenei skirta prenumeruojama periodinė spauda – *Dziennik Wileński*

² Vilniaus universiteto (*Academia et Universitas Vilnensis*), įsteigto 1579 m., oficialus pavadinimas nuo 1773 iki 1803 m. buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioji mokykla, o nuo 1803 m. iki pat jo uždarymo 1832 m. – Imperatoriškasis Vilniaus universitetas. Šiame straipsnyje visais atvejais rašoma tiesiog „Vilniaus universitetas“.

³ Lenkijoje diskusija dėl valstietijos kaip lenkiškojo tautinio komponento vaidmens atsinaujino XIX a. pabaigoje etnografiniuose žurnaluose. Varšuvoje leidžiama *Wista* pabrėžė tradicinės valstietiškosios kultūros sąsajas su istorinio šlėktų luomo gyvensena, taip pat ir tarptautines, europietiškasias ir tautinių mažumų įtakas valstiečių kultūrai. Tuo tarpu Lvove leidžiamo žurnalo *Lud* dėmesys buvo skirtas valstietiškosios kultūroms ir jų kultūriniais skirtumams (Stauter-Halsted 2001: 104–107).

ir *Tygodnik Wileński*⁴ (žr. Prašmantaitė 1992; Maciūnas 1939). Jie vertinami socialiniu ir kultūrinio požiūriu. Diskusijai taip pat vertinga kitų kraštų, kitų tyrėjų darbai ir išvalgos, ypač tie, į kuriuos pažvelgti kviečia Lietuvos medžiaga. Kertinė topografinė vieta, apibūdinanti XVIII a. pabaigos – XIX a. pažinimo ir žinių siekiančią, skaitančią, reflektuojančią Lietuvos visuomenę, ir kontekstas, konstruojantis jos intelektualinę ir epistemines atmosferą bei tęstinumą palaikančią istoriografiją, yra Vilnius ir Vilniaus universitetas.

Mokslinė mintis ir kalba

Mokslinis pažinimas neturi sienų ir ribų. Pažinimo požiūriu mokslo teorijos ir praktikos yra laisvos nuo nacionalinių ar geopolitinių įsipareigojimų ir darinių. Episteminiis smalsumas pirmiausia yra intelektualinis, o ne geografinės ar politiškai ir socialiai institucionalizuotos erdvės reiškinys. Sykį radę jis nesulaikomu greičiu sklinda peržengdamas bet kokias sienas ir ribas. Mokslo raidą skatina drama, slypinti pačiame moksliniame pažinime ir niekur kitur (Kuhn 2003). Ir vis dėlto ėmus kalbėti apie kurios nors mokslo krypties formavimosi kelią, iš karto prisimenamos įtakingos mokslo bendruomenės ir jų centrai, nacionalinės mokyklos ir jų ypatumai, vietinės akademinės tradicijos ir jas pagrindžiančios istoriografijos – lokaliai susiklostę mąstymo ir veiklos įpročiai. Mokslo universalumas neatskiriamas nuo jo žmogiškųjų ir lokaliųjų įsikūnijimų, aktyviųjų to universalumo veikėjų, kurie, beje, yra ir istoriški. Galbūt todėl „šiuolaikinėms mokslo ir mokslinio metodo teorijoms būdingas vis didesnis dėmesys mokslo istorijai“ (Chalmers 2005: 20).

Mokslo bendruomenės – tai minties bendruomenės, Ludwiko Flecko nuomone. Tačiau tuo pat metu jos yra ir kalbinės bendruomenės, kur kalba – pažinimo, teoretizavimo, minties komunikavimo priemonė ir jos tėkmę formuojantis veiksnys (Ford, Peat 1988). Bet tuo pat metu kalba yra ir politinės galios instrumentas (Bourdieu 2002: 43–65). Netikėta, tačiau tarptautinių įvairiakalbių mokslo struktūrų istorija liudija, jog kalba yra ne vien tik minties raiškos būdas, bet ir tapatybės ženklas, paveldas ir tautiškumo reikalas. Tai akivaizdu ir kalbant apie Lietuvą.

Iki XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios Vilniaus universiteto dėstomoji kalba buvo lotynų, išlaikiusi šias pozicijas iki pat universiteto uždarymo 1832 m. Tačiau XIX a. pradžioje lotynų kalba patiria siekusios tokia tapti lenkų kalbos iššūkį, nepaisant to, kad Vilniaus universiteto rektorius Martynas Počobutas sunkiai įsivaizdavo, jog lenkų kalba gali būti vartojama mokslams dėstyti ir aukštesnio lygio kūriniais rašyti. Kalba, jo nuomone, mokslo kūriniai suteikia tarptautinį

⁴ Ypač nuodugnai peržiūrėti: *Dziennik Wileński* 1805–1806 m. visi numeriai, 1816 m. t. 4, 1817 m. t. 5 ir 6, 1818 m. t. 1, 1819 m. t. 1, 1820 m. t. 1 ir 3; *Tygodnik Wileński* 1818 m. t. 6, 1819 m. t. 1, 7 ir 8, 1820 m. t. 9 ir 10.

pripažinimą. Net ir plačiai paplitusios prancūzų, vokiečių ar anglų kalbos vargu ar gali pakeisti lotynų. Be to, laikui bėgant visos kalbos sumenksta: „Didžios ir labai mokslingos graikų ir lotynų, ir net mūsų lietuvių kalba su laiku sumenko (...)“ (Baliński 1862: 378–379; Piročkinas, Šidlauskas 1984: 106). Tačiau laikmetis juda sava linkme. Dėl besiformuojančios lyginamosios kalbotyros (ir žemaitiškojo patriotizmo) įtakos Lietuvoje XIX a. pradžioje randasi dėmesys lietuvių kalbai (Maciūnas 1939: 100–127; Subačius 1998: 69–94; Subačius 1999: 46–52), kyla žemaičių ir lietuvių bendrinės kalbos idėja (Subačius 1998). Viešojoje erdvėje populiari prancūzų kalba, o vietinė užsieniuose studijavusių ir iš kitų kraštų atvykusių mokslininkų bendruomenė kalbiniu požiūriu yra pliuralistinė ir daugiakalbė (Piročkinas, Šidlauskas 1984: 199; Subačius 1999: 46–52). Vis dėlto lenkiškojo tautiškumo palaikoma lenkų kalba akademinėje visuomenėje ir viešumoje įgyja autoritetą ir ženklines prasmes, žyminčias mokslininkų tautinius apsisprendimus ir jų nacionalinę priklausomybę.

Tad kiekvieną kartą pažvelgus į Lietuvos mokslo, ypač humanitarinės ir socialinės srities istoriją, tenka sutrikti. Kaip ir kokiais faktais remiantis pradėti pokalbį apie mokslo ištakas Lietuvoje? Kaip pažinti mokslinės minties istorinį kelią, kai nacionalinė istoriografija kalbiniu požiūriu tokia įvairi? Su kuria institucija, bendruomene ar asmenybėmis sieti Lietuvos mokslo raidą? Tų klausimų begalės. Jie kupini prieštarų istorinių ir politinių įvykių, tęstinumų ir pertrūkių, praradimų ir paieškų, esmingai besikeičiančių ir konfliktuojančių socialinių kultūrinių kontekstų. Prie jų prisišlieja dažnai kalbiniu požiūriu suvokiama *lituanistikos* sąvoka. Tad kiekvieną kartą, kai tik iškyla mokslo ar konkrečios mokslo krypties istorijos poreikis, panašu, ji imama konstruoti iš naujo ir savaip, priklausomai nuo vietos ir institucijos, kurioje yra ją rašantysis.

Šiame straipsnyje nebus ieškoma naujų vietų ir faktų, bet bus palaikomas P. Dundulienės ir kitų etnologų požiūris, kad Lietuvos etnografijos (ir etnologijos, antropologijos) istorija susijusi su Vilniaus universitetu (Dundulienė 1978; Milius 1964; Vyšniauskaitė 1994). Mokslo krypties ir disciplinos istorija neatskiriama nuo instituciniame darinyje lokalizuotų ir įvardintų metodologinių teorinių modelių, kurie net ir pertraukti ar įprasminti skirtinguose nacionaliniuose kontekstuose išsaugo minties tęstinumą, istorijos (Wallerstein 2003: 453). XX a. Vilniaus Stepono Batoro universiteto Teisės ir visuomeninių mokslų fakulteto ekonomikos profesorius Stanislawas Swianiewiczzius, aptardamas Vilniaus universiteto kaip mokslo institucijos tęstinumą, pabrėžia, kad svarbiausia yra ne kalba, bet vertybių hierarchija ir dvasia (Alexandrowicz 2005: 213). Juk iš tiesų kūniška ir lokali minties bendruomenė pirmiausia yra mokslinio pažinimo bendruomenė. Jos kolektyvinė esmė glūdi episteminėje ir intelektinėje erdvėje ir praktikoje, sklindančioje ir išliekančioje nepaisant politinių, socialinių, kalbinių sienų, ribų ir pertrūkių.

Kvietimas užrašinėti kaimo liaudies papročius: *Tygodnik Wileński*

1819 m. Vilniuje leidžiamo *Tygodnik Wileński* Nr. 130 naujoje rubrikoje *Eto-logia* publikuojamas *Kaimo žmonių vestuvių papročių*, stebėtų 1800 m. Minsko gubernijos Barysavo apskrityje, aprašymas su dainomis ir natomis ([Szydłowski] 1819a)⁵. Tiksliau, to aprašymo pirmoji dalis *Sužieduotuvės*. Redakcija, prieš pradėdama aprašymą, skliausteliuose pateikia nedidelę pratarbę, paaiškinančią tokio tais laikais naujoviško teksto spausdinimo aplinkybes ir kviečia skaitytojus prisidėti prie panašaus pobūdžio žinių rinkimo⁶:

Iš Franciszeko Dmóchowskio leidžiamo *Pamiętnik Warszawski* (Nr. 19 ir 20) ir *Dziennik Wileński* 1817 m. Nr. 6 ir 1818 m. Nr. 1. skaitančiai visuomenei jau pažįstami kai kurie Raudonosios ir Baltosios Rusios kaimiečių papročiai ir apeigos, jų linksmoste, melancholiškose, o kartais ir prietaringose ir sunkiai suprantamose dainose glūdintis žavesys, taip pat ir tokio pobūdžio aprašymų priežastys, reikšmingos ne tik smalsumui patenkinti, bet ir moksliniu požiūriu. Jomis persisunkę tuo mieliau šį straipsnį spausdiname mūsų žurnale, linkėdami, kad apšvietos bičiuliai, nuolatos ar ilgą laiką gyvenantys kaime, dalyvaujantys įvairiose kaimiečių pramogose ir iškilmėse, teiktųsi tokiomis žiniomis praturtinti periodinius leidinius. Tai laikui bėgant sudarytų tyrimų rinkinį, vertingą kritika apdovanotam protui, gebančiam daryti tikslias išvadas ([Szydłowski] 1819a: 1–2).

Sužieduotuvės, atrodo, sulaukė *Tygodnik Wileński* skaitytojų susidomėjimo. Nes kitame numeryje, Nr. 132 ([Szydłowski] 1819b), prie antrosios *Kaimo žmonių vestuvių papročių* dalies *Sutartuvės* atsiranda gerokai ilgesnis prierasas, dar kar-

⁵ Konstantino Tiškevičiaus knygos *Neris ir jos krantai: hidrografiniu, istoriniu, archeologiniu ir etnografiniu požiūriu* antrosios laidos lietuvių kalba 24 dalies komentare Nr. 77 Reda Griškaitė teigia, kad šio žurnale *Tygodnik Wileński* anonimiškai publikuojamo aprašymo autorius yra Minsko gimnazijos ir Vilniaus universiteto auklėtinis, publicistas, literatūrologas, pedagogas, poetas, vertėjas, visuomenės veikėjas, masonas ir šbravcas Ignacijus Šidlovskis (1793–1846), 1800 metais rinkęs ir užrašęs liaudies papročius ir liaudies dainas savo gimimo vietoje – Ainos parapijoje (Tiškevičius (atiduota spaudai).

⁶ Šiame straipsnyje neliečiamos daugiapasmės liaudiškų žinių rinkimo aplinkybės. Tai, kad toks rinkimas buvo nevienareikšmis politinis reikalas, liudija laikraščio *Tygodnik Wileński* redakcijos komentaro žodžiai: „Mums nieko nelieka atsakyti cenzoriams, nemėgstantiems žinių apie valstiečių papročius arba išvejantiems pastabas apie juos iš leidinio *Tygodnik* puslapių, išskyrus tai, kad jos [jų rinkimas – A. Č.] turėjo laimę prisitaikyti prie Rusijos monarchijos Liaudies švietimo ministerijos pageidavimų, paskelbtų mokyklų instrukcijose [...]“ ([Szydłowski] 1819b: 87). Beje, mokyklų instrukcijos buvo 1804 m. caro patvirtintos mokyklų statute ir išverstos iš rusų į lenkų kalbą publikuotos *Dziennik Wileński* 1816–1817 m. numeriuose. Jose nurodoma, kaip organizuoti ir administruoti įvairių mokslo žinių apie kraštą rinkimą: apie istorijos paminklus ir šaltinius, gyvūniją ir augaliją, žemės turtus, geografinę padėtį, klimata, gyventojus, jų papročius ir išsilavinimą, ekonomiką ir žemės ūkį. Etnografija čia priskiriama istorijos sričiai ir suprantama kaip platus tautų aprašymas, tuo tarpu papročiai – statistikos ir topografijos sritims (Razumowski 1816; Instrukcja do układania... 1816; Instrukcja do układania... 1817; Instrukcja do robienia... 1817; Maciūnas 1939: 38–39). Pažymėtina ir tai, kad mokyklų instrukcijų ir čia aptariamų *Tygodnik Wileński* redakcijos požiūriai ir idėjos skiriasi, bet tai jau kita tema.

tą kviečiantis siųsti redakcijai įvairius aprašymus iš kaimo žmonių gyvenimo. Jame minimos ir nevienareikšmės skaitytojų reakcijos į *liaudies papročių* aprašymą, patvirtinančios tokių žinių netikėtumą to meto Lietuvos visuomenei. Tačiau redakcija dar kartą pabrėžia, kad šios žinios yra ne tik įdomios visuomenei, bet ir svarbios mokslui, o jas vertinant svarbiausia yra mokslo vyrų nuomonė:

Išėjus *Tygodnik Wileński* Nr. 130 su pirma šio straipsnio dalimi, daugybė šviesių ir garbingų skaitytojų pareiškė, kad su malonumu skaitė apie mažųjų ir didžiųjų sužieduotųjų papročius ir įpareigojo redakciją dažniau skelbti panašias žinias apie taip menkai iki šiol žinomus mūsų liaudies papročius. Tie pareiškimai redakcijai malonūs; jie verčia ją tam tikslui kviesti į pagalbą kaimo gyventojus, mėgstančius užsiimti skaitymu ir rašymu, kurie, nors ir neįgudę kalbos ir stiliaus požiūriu, atsiųsdami tokios rūšies aprašymus padarytų gerą paslaugą apšviestiesiems gentainiams (gal ir užsieniečiams) ir teisėtai sulauktų (nors ir ne visų mūsų skaitytojų) padėkos. Nes reikia pripažinti, kad atsirado ir tokių, kuriems panašios žinios nepatiko; kiti gi su tam tikru atlidumu teikėsi skelbti nuosprendį, kad, išskyrus pastabas (t. y. autoriaus asmenines nuomones ir išprotavimus), kurių leidinyje *Tygodnik* būtent išvengta, kitką galima skaityti. Redakcija su savo skaitytojais elgdamasi geranoriškai ir suprasdama, kad skelbia dalykus arba pramogai, arba ir mokslui kartais naudingus, turi ir vienu, ir kitu atveju atsakyti ir juos suderinti ne su savo požiūriu, o su nuomone vyrų, kurių subrendusį nuovokumą sunku vadinti klaidingumu ([Szydłowski] 1819b: 81–82).

Redakcijos prieraše smulkiai išvardijama, ką ir kaip reikėtų aprašyti, remiantis tuo metu plačiai žinomais Hugo Kołłątajaus nurodymais, kaip rinkti medžiagą veikalui apie lenkų tautos papročius, apeigas ir istoriją, išdėstytais knygininkui Janui Majui iš Olomuńco 1802 metų liepos 15 dienos laiške. Tad *Tygodnik Wileński* kviečia visose provincijose, vaivadijose ir apskrityse pažinti ir užrašinėti *liaudies papročius*, tai yra: 1) kalbų ir dialektų skirtumus; 2) aprangos, kirpimo ir spalvų skirtumus; 3) vestuvių, gimtuvių, laidotuvių apeigas; 4) liaudiškus pasilinksminimus, muziką, dainas – linksmas, piemenų, gedulingas, istorines ir lopšines; 5) kankles ir prietarus, senosios pagoniškos religijos papročius; 6) išvaizdą, namus ir statybos būdus; 7) ganymą ir žemdirbystę; 8) rankdarbius; 9) įpročius ir ydas; 10) ligas ir liaudiškus gydymo būdus ir t. t. ([Szydłowski] 1819b: 83–85). Pateikiami patarimai ir kaip tą medžiagą užrašyti. Redakcijos teigimu, tokį veikalą rašantis turėtų susipažinti su tuo, kaip ankstesni ir dabartiniai autoriai aprašinėjo kitų tautų papročius. Svarbu stengtis gauti kuo daugiau ir kuo smulkesnių žinių apie dabartinius papročius iš visų šalies vietovių ir tautų. Jei būtų įmanoma, pasirūpinti ir gerais piešiniais visų tų objektų, kuriuos nepakanka tik aprašyti, o reikia ir pamatyti, ir skaitytojams parodyti vario raižiniuose. Aprašančiojo plunksna neturi būti nei poetiška, nei pakylėto stiliaus, tačiau autorius turi stengtis perduoti medžiagą įdomiai ir patraukliai, su aprašomam objektui skirtomis pastabomis ([Szydłowski] 1819b: 85).

Taigi visa tai, ką *Tygodnik Wileński* redakcija kviečia užrašinėti ir vadinama *liaudies papročiais (obyczaje pospólstwa)*, šiandien socialiniai antropologai ir etnologai pavadintų kultūrinėmis realijomis, faktais ar reiškiniais. Kvietimą aprašinėti kalbų, aprangos, kirpimo ir spalvų skirtumus jie galbūt įvertintų kaip dėmesį kultūriniam skirtumams ir lyginamajam aspektui. Nurodymus, kaip tai reikia daryti, suprastų kaip tų reiškinių aprašymui skirtas metodines rekomendacijas, o mokslo vyrų nuomonės akcentavimą – kaip įtakingą argumentą mokslinio pažinimo tradicijai formuoti. Bet taip būtų žvelgiant iš dabarties etnologijos, socialinės antropologijos ir kultūrinės antropologijos pozicijų, įtvirtintų teorijomis, metodologijomis ir empirinių tyrimų gausa. To meto požiūriu žvelgiant, šis kvietimas rinkti žinias apie liaudiškus papročius liudija XIX a. Lietuvos visuomenėje besirandantį esmingai naują interesą ir veiklą. Tai, anot J. Huttono, būtų *žmogaus, stebinčio moksliskai*, veikla ir interesas, kuris visais atžvilgiais priešingas *žmogaus, stebinčio įprastai*, veiklai ir interesui. Akivaizdu, steigėsi nauja polemė erdvė su jame įtvirtinta didžiąja Apšvietos skirtimi tarp mokslo ir nemokslo (Kapferer 2007).

Tygodnik Wileński raginimas domėtis kaimo *liaudies papročiais* nėra vienintelis. Tai viena iš daugelio nuo XIX a. pradžios Lenkijoje ir Lietuvoje skelbtų rekomendacijų, anketų ir instrukcijų, kurias rengė ir spausdino mokslo draugijos (Varšuvos mokslo bičiulių, Filomatų), institucijos (Vilniaus universitetas ir tam tikslui skirta komisija, Fizikos kabinetas, Rusijos imperijos Liaudies švietimo ministerija), spauda (*Dziennik Wileński*, *Tygodnik Wileński* ir kt.). Tie kvietimai rinkti liaudiškas žinias atrodo tarsi vienas kraštotyros pradžią liudijantis įvykis (Maciūnas 1939: 37–42). Tačiau įsigilinus ima aiškėti, kad anketose ir instrukcijose pateikiami objektų, domėjimosi sričių apibūdinimai ir jų klasifikacijos skiriasi, kaip, matyt, ir moksliniai požiūriai, o gal ir interesai. Skiriasi ir veiklos pobūdis – nuo teisiškai įtvirtintos ir institucijų administruojamos iki individualiai laisvos, mokslinio domėjimosi ar smalsumo paskatintos veiklos. Vis dėlto pagrindiniai liaudiškų žinių rinkimo organizatoriai ir įgyvendintojai yra intelektualioji to meto visuomenė, ypač Vilniaus universiteto profesūra, studentai ir šalia esantieji, šią veiklą vertinę kaip skirtą krašto gerovei ir žmonių švietimui kelti, įprasminantą patriotizmo ir ypatingo dėmesio mokslui ir jo plėtrai⁷. Šis liaudiškų žinių rinkimas vėliau mokslininkų Lietuvoje pavadintas „kraštotyros mėginimu“ ir „tautotyra“ (Maciūnas 1939: 37–42; 261–292), „etnografijos užuomazgomis“ ir „prielaidomis etnografijos mokslui“ (Dundulienė 1978: 3; Vyšniauskaitė 1994: 118), Lenkijoje – „tautotyra“ (*ludoznawstwo*) (Libera 1995), sieta ir su originaliai besiformuojančiais etnografiniais, etnologiniais kontekstais.

⁷ Straipsnio apimtis ir problematika, deja, neleidžia platesnės ir įvairiapusiškos analizės, tad daugybė dalykų lieka nuošalyje.

Etnografija, etnologija, antropologija ir Apšvieta

Antropologija ir etnologija yra jauni mokslai, susiformavę XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, kai radosi pirmieji profesionalūs specialistai ir tyrimais pagrįsti jų darbai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje jie tapo universitetuose dėstomomis disciplinomis su specialiomis studentų rengimo programomis, sistemingais lauko tyrimais ir sava teorija. Tačiau jų idėja glūdi Apšvietos epochoje (Kapferer 2007; Launay 2010 ir kt.).

Žmonės visais laikais ir visur domėjosi kaimynais, tolimomis šalimis. Mūsų laikus yra pasiekę gausybė kitų kraštų ir tautų aprašymų, pradedant Herodoto *Istorijomis*, Tacito *Germanija* ir baigiant Viduramžių ir Renesanso laikų keliautojų, jėzuitų, misionierių, karių, diplomatų ir pasauliečių kelionių aprašymais. Tačiau visa tai antropologai vadina antropologijos užuomazgomis (Launay 2010). Nes rašytinės žinios, kelionių aprašymai ar pasakojimai apie „keistuolius“ kaimynus ir šalis, atsirandantys iš patirties ar perduodami žodžiu, lygiai taip pat kaip ir smalsumas „keistiems“ ir „egzotiškiems“ papročiams nėra nei etnografija, nei etnologija, nei antropologija. Antropologija ir etnologija yra teorinė metodologinė perspektyva, teigianti, kad, norint suprasti žmonių pasaulius, kurie yra skirtingi, žmonių visuomenės ir mus pačius, būtina suprasti ir tyrinėti ne save, bet *kitą*, esantį kitur ir toli. Šis Apšvietoje radęsis episteminis ir instrumentinis *kito* sureikšminimas žymi antropologijos unikalumą ir skiria ją nuo kitų visuomenės, istorijos ir žmogaus prigimties tiriamųjų diskursų (Launay 2010: 1).

XVIII a. yra išpūdingų geografinių atradimų ir kontaktų tarp skirtingų kultūrų amžius. Tai troškimo gauti naujų žinių, faktinės medžiagos apie žmogų, gamtinį pasaulį ir vietines kultūras rinkimo amžius, iškėlęs gamtos ir visuomenės mokslų svarbą, padėjęs conceptualius pagrindus pozityvistinei prieigai, priešastingumo logikai, visuomenės ir žmogaus prigimties pažinimui. Ypač didelę įtaką to meto Europos visuomenės vaizduotei daro tyrinėjimai Amerikos kolonijose, Laplandijoje, Sibire. Tačiau Apšvietos „naujuoju pasauliu“ tampa Ramusis vandenynas, pažintas per Jameso Cooko, Louis-Anne de Bougainville'io ir kitų keliones (Dorinda 2005: 47). Jų aprašymai yra bestselleriai, o kelionių literatūra labiausiai skaitoma nei bet kuri kita. Tolimų kraštų augalų, gyvūnų, vietų, žmonių piešiniai, platinti kaip graviūros, įprasmina naują estetinį matmenį, tarpkultūrinėmis įtakomis ir susidūrimais formuodami europietiškus idėjų vaizdų, vilčių ir jausmų repertuarą (Dorinda 2005: 52). Europiečiai į egzotiškas visuomenes žvelgia kaip į sau priešingas ir *kitas*, bet taip pat ir kaip į savosios kilmės replikas, galinčias paaiškinti civilizuotų pasaulių priešistorę. Tad taitiečių gyvenimas jiems yra jų pačių visuomenės ir interesų projekcinė erdvė, beje, nekelianti jokio diskomforto jų kolonijinėms nuostatoms. Taip Jeanas Jacquesas Rousseau „atranda“ laukinį žmogų ir natūralią būseną, kur laukinumas yra kaip

ideali utopija, o Denisas Diderotas ją pavadina „kilminguoju laukiniu“ (Dorinda 2005: 54–55). Josephas François Lafitau įrodinėja, kad Amerikos indėnų visuomenė gali būti matoma kaip gyvasis klasikinio Antikos pasaulio modelis (Dorinda 2005: 54–55), o Charles Montesquieu *Persų laiškuose* savąją Europos ir Prancūzijos visuomenę ir papročius parodo svetimųjų – neeuropiečių, keliautojų iš Persijos – akimis (Launay 2010: 19).

Susidūrimai pasaulių, geografiniais, istoriniais ir kultūriniais atžvilgiais tolimų ir skirtingų, skatina diskusijas apie žmonių rūšių ir rasių skirtumus ir fiziniiais bruožais pagrįstas jų klasifikacijas. Adamas Fergusonas *Pilietinės visuomenės istorijos apybraižoje* kalba apie keturias pagrindines raidos pakopas: medžiojimą, ganyimą, žemdirbystę ir prekybą, jas derindamas su to meto rasės supratimu (Dorinda 2005: 55). Ch. Montesquieu *Įstatymų dvasioje* išskiria tris valdžios fazes: respubliką, monarchiją, despotiją, pabrėždamas ryšį tarp teisinių sistemų, istorinės evoliucijos, klimato ir aplinkos įtakos ir nacionalinio charakterio, taip įvertindamas institucinių-kultūrinių ir aplinkos-gamtinių galių sąveiką (Launay 2010: 20–21).

Visų klasifikacinių ir evoliucinių darinių fonas yra Apšvietos požiūris į visuomenę ir istoriją kaip į moralumą (Dorinda 2005: 55), pagrindęs naujas metodologines prieigas ne tik visuomenei, bet ir istorijai pažinti (turint omenyje ir visuotinės istorijos projektą, žr. Launay 2010: 19–25). Roberto Lowie teigimu, Voltaire'as bene „pirmasis pastūmė į nuošalę dinastijas, karalių ir kovų eiles tam, kad ieškotų to, kas yra esminga – kultūros, ir to, kaip ji reiškiasi papročiuose, tikėjime ir vyriausybinėse formose“ (Lowie 1960[1937]: 10), taip iš esmės keisdamas istorijos supratimą ir jos filosofiją. Pagarbą kultūriniam savitumui ir humanitarinę perspektyvą kiek vėliau įtvirtina Johannas Gottfriedas Herderis ir Romantizmo judėjimas, kuris, nepaisant kritiškumo Apšvietos atžvilgiu, yra neatskiriamas nuo jos (Kapferer 2007: 76; Denby 2005).

Taigi antropologija yra polemika, išaugusi Apšvietos epochoje, suderinanti prieštarą ir įvairialypę jos minties, praktikos ir istorijos kontekste kilusią kritiką ir apimanti skirtingas kryptis, pradedant empirinėmis, pozityvistinėmis prieigomis ir baigiant subjektyviomis pozicijomis (Kapferer 2007: 76). Būtent Apšvietoje formuojasi metodologinis etnologijos ir antropologijos unikalumas.

Trys etnografijos, etnologijos ir antropologijos įvykiai Vilniaus universitete XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje

„Nebuvo Europoje minties, srovės, kuri stipriau ar silpniau nebūtų atsiliepusi ir Vilniuje“ (Ludwikas Janowski, citata iš Maciūnas 1939: 43). Vis dėlto Apšvieta į Lietuvą ateina vėluodama – XVIII a. paskutiniais dešimtmečiais – XIX a. pradžioje (Tunaitis 2004), nors pirmoji pažintis su ja įvyksta dar XVIII a. pirmoje pusėje, kai į Lietuvą grįžta studijas Vakaruose baigę vienuolynų žmonės,

jėzuitai, pijoriai (Raila 2001). Tačiau svarbiausia, jog Apšvietos idėjos Lietuvoje tampa reikšmingos pervertinant ankstesnių šimtmečių palikimą, siekiant keisti visuomenės mentalitetą, iškeliant teisingumą, racionalumą, funkcionalumą kaip pagrindą žmogaus būčiai, visuomenės sanklodai, ūkiniams santykiams ir valstybei pertvarkyti. Kelias tokiai istorinei pertvarkai, kaip ir Vakarų Europoje, turi būti mokslas ir švietimas (Tunaitis 2004: 9–10). Apšvietos epocha Lietuvoje – tai universiteto ir švietimo sistemos pertvarkos epocha, atvėrusi duris naujoms pažinimo erdvėms ir mokslo teorijai, eksperimentinei gamtotyrai, socialinei ir humanitarinei minčiai, pozityvizmui.

Pertvarkytame Vilniaus universitete 1781–1803 m. bene ryškiausiai į priekį žengia medicina ir gamtos mokslai (Piročkinas, Šidlauskas 1984: 119; Prašmantaitė 1992: 29). Vienu iš pirmųjų etnografijai svarbių įvykių galima laikyti Georgo Forsterio atvykimą į Lietuvą ir vadovavimą Vilniaus universiteto Gamtos istorijos (*Historiae naturalis*) katedrai 1784 – 1787 m. G. Forsteris, vokiečių gamtininkas ir keliautojas, kartu su tėvu dalyvavo antroje Jameso Cooko ekspedicijoje į Okeaniją ir aplink pasaulį ir ją aprašė dviejų tomų veikale *Kelionė apie pasaulį*⁸, kuris išgarsino jį Europoje, o Taičio aprašymas pateko į chrestomatijas (Kudaba 1988: 11). Atvykęs į Vilniaus universitetą G. Forsteris dėsto botaniką ir mineralogiją, zoologiją. Šiuos kursus jis papildė paleontologijos, antropologijos ir etnografijos skyriais, dėstymą iliustruodamas savo kelionėse surinktomis kolekcijomis, piešiniais, ekspedicijoje patirtais įspūdžiais ir skatindamas vietos jaunimą domėtis gamta, ją tirti, keliauti (jo paskaitų klausosi ir S. B. Jundzilas) (Kudaba 1988: 10–19). Tai padarė reikšmingą įtaką gamtos mokslams, krašto pažinimo veiklai ir įspūdį akademinėi bei plačiajai visuomenei. Iš XIX a. pradžios leidinių *Dziennik Wileński* ir *Tygodnik Wileński* matyti, kaip kelionių po įvairias pasaulio šalis ir Lietuvą, kitų tautų ir papročių aprašymai (dažnai versti iš prancūzų ar anglų kalbų) tampa populiarūs ir užima nuolatinę vietą šalia straipsnių iš edukacijos, medicinos, chemijos, žemdirbystės, gamtos istorijos, fizikos, technologijos, literatūros ar poezijos (plg. Prašmantaitė 1992: 76–85). Kiek vėliau, XIX a. viduryje, Vilniuje Juozapo Zavadzkiego spaustuvėje imta leisti net speciali knygų serija *Kelionių ir vaizdingų istorinių įvairių kraštų aprašymų biblioteka*, kurioje spausdinti kelionių po Ramiojo vandenyno pakrantes, Šiaurės jūros kraštus, Špicbergeno salyną, Japoniją, Indiją ir Europą – Amsterdama, Paryžių, Veneciją – aprašymai, daugiausia prancūzų autorių⁹. Šioje bibliotekoje išėjo ir geologo, mineralogo,

⁸ *A Voyage round the World in His Britanic Majesty's Sloop Resolution, Commanded by Capt. James Cook, during the Years 1772–1775*. London, 1777.

⁹ Ši *Kelionių biblioteka* sumanyta 1856 m., kai buvo išleista iš prancūzų kalbos versta Paulino Niboyeto knyga *Nauji pasauliai. Anekdotinė kelionė po Ramųjį vandenyną*. Tarp joje publikuotų knygų autorių yra: Leonie d'Aunet (Biard), Edward Fraissinet, Xavier Marmier, Emile Carrey, Alphonse Marie Louis de Prat de Lamartine, Arsène Houssaye, August Nicaise, E. de Valbezen, Philarète Chasles (Griškaitė 2002: 237–238).

Santjago universiteto rektoriaus, Vilniaus universiteto auklėtinio Ignoto Domeikos *Araukanija ir jos gyventojai: prisiminimai iš kelionės po Čilės respublikos pietines provincijas* (Griškaitė 2002). Kelionių, kitų kraštų ir tautų aprašymai Lietuvoje, beje, dažnai buvo priskiriami istorijai.

Antras įvykis – kultūrinės perspektyvos nužymėjimas naujai besiformuojančioje istorijos mokslo kryptyje. Tai Joachimo Lelevelio, jo paskaitų Vilniaus universitete ir Vilniuje leistos *Istorikos* nuopelnas (Lelewel 1815). J. Lelevelis, tarsi atliepdamas Voltaire'o (ir kitų) požiūrį, istorijos proceso supratimą praplečia tautos kultūra (Jučas 1997: 98) ir istoriją suvokia dvejopai – plačiaja prasme, kaip bendrąjį žmogaus, visuomenės ir gamtos buvimą laike, ir siaurąja prasme, kaip konkrečius, laike išsidėsčiusius įvykius. Savo paskaitose, o, svarbiausia, *Istorikos* skyriuje „Etiologika“, kalbėdamas apie priežastis ir pasekmes veiksmų, kurie įvyksta ar yra žmonių padaromi tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku, J. Lelevelis pabrėžia, kad ryšius (tarp tautinių sąjungų ir tautų) galima pažinti antropologiškai arba etnologiškai, turint omenyje tautų fizinę formą ir struktūrą, kalbų prigimtį, religijas, įvairias protėvių paliktas nuomones, kūno ir sielos jėgų tobulumo laipsnį, žodžio tobulumo pažangą, proto galią ir tautinį charakterį, leidžiančius pažinti tautų gabumus ir polinkius, atskleisti jų priežastis, principus ir tarpusavio sąsajas (Lelewel 1815: 34–35). Kitur J. Lelevelis etnologiją lygina su istorine antropologija. Jis teigia ir tai, kad kultūra – tai žmogiškieji reikalai, kurie apima religinio ir moralinio gyvenimo stilių, užsiėmimus, protinius ir mokslinius rezultatus, prekybą ir pan., ir yra istorijos ir etnografijos objektas, o etnografija – tautos dabartinių žmogiškųjų reikalų aprašymas – yra istorijos sritis (Lelewel 1964: 101, 143–145, 282). Plačiai suprasdamas istoriją jis į ją įtraukia įvairias šiandien savarankiškas disciplinas – socialinę ir kultūrinę istoriją, istorinę geografiją, statistiką, taip pat ir etnografiją, etnologiją ir antropologiją, šias kryptis įprasmindamas ano meto supratimo sąvokomis.

Kultūrinis principas XIX a. pradžioje Lietuvoje tampa konceptualių fonu, kuriame folklorinė, mitologinė, paprotinė, lingvistinė medžiaga yra suaktualinama tautotyros, tautos istorijos ir kilmės kontekste. Tereikia pažvelgti į to laikmečio darbus, pavyzdžiui, į teisės profesoriaus Józefo Jaroszewicziaus veikalą *Lietuvos bruožai civilizacijos požiūriu nuo seniausių laikų iki XVIII a.* ir ypač į jo pirmąjį tomą *Pagoniška Lietuva* (Jaroszewicz 1844). Istorinė medžiaga čia pateikiama ne chronologiškai, bet suskirstyta kultūrinėmis ir socialinėmis sritimis aprašant: lietuvių ir jų gentis, geografines sąlygas, politinės istorijos bruožus, fizinę žmonių išvaizdą, žemdirbystę ir kitus verslus, amatus ir menus, aprangą ir maistą, namus, gyvenvietes, kitas Lietuvoje gyvenančias tautines grupes, prekybą ir ekonomiką, valdymo formas ir klases, feodalizmą, karybą, įstatymų leidybą, kalbą ir religiją. Tokia struktūra veikia primena etnografijos, etnologijos ar antropologijos studiją ar vadovėlį nei istorijos veikalą. Beje, istorikai jį laiko pirmu ar net vieninteliu

kultūros istorijos veikalu (Bumblauskas 2006: 12). Kultūrinė kryptis akivaizdi kituose J. Lelevelio, I. Onacevičiaus, I. Danilavičiaus darbuose ar Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorijoje* (Narbutas 1992–2001[1835–1841]), pasakojančioje lietuvių tautos, bet ne Lietuvos istoriją, ir gausioje folklorinės, mitologinės ir etnografinio pobūdžio medžiagos. Tos pačios dvasios yra ir su J. Jaroszewicziaus darbu viena laikis Simono Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (Daukantas 1988[1845]), Liudviko Adomo Jucevičiaus, kurį P. Dundulienė laiko pirmuoju lietuvių etnografu, *Žemaičių žemės prisiminimai ir Lietuva* (Jucevičius 1959[1840, 1846], Simono Stanevičiaus darbai. Panašu, kad daugelis šių veikalų tarsi aidu atliepia Apšvietos visuotinės istorijos projekto ir Romantizmo idėjas (plg. Launy 2010: 19–25).

Trečiasis įvykis yra mediko ir chirurgo, Vilniaus universiteto absolvento, Vilniaus medicinos draugijos¹⁰ nario Józefo Jasińskiego *Žmogaus fizinių ir moralinių bruožų antropologija* (Jasiński 1818), išleista Vilniuje trimis metais vėliau nei J. Lelevelio *Istorika*. Tai Lietuvoje ir Lenkijoje primirštas ir neseniai Lietuvos filosofų atrastas darbas (beje, kaip ir jo autorius – Józefas Jasińskis) (Tunaitis 2004: 104–107). Žmogaus samprata čia konceptualizuojama antropologiniu požiūriu ir Apšvietos tradicijoje suvokiant jį universaliąja prasme kaip organinę, socialinę ir psichologinę būtybę bei neatskiriamą gamtos dalį¹¹ (plg. Geertz 2005: 71–93). Pradėdamas tuo, kad antropologija yra mokslas apie fizines ir moralines žmogaus savybes, žyminčias jo vertę, iškeliančią jį virš kitų fizinių būtybių, J. Jasińskis teigia, jog gyvas žmogus, sudarytas iš kūno ir sielos, yra dvejopas – vyras ir moteris, du individualūs asmenys, panašūs vienas į kitą ir skirtingi, vyriškosios ir moteriškosios lyties, kurie, nepaisant tautinių ir klimato sąlygų skirtumų, priklauso tai pačiai rūšiai. Kiekvienas žmogus turi fizines savybes, bet ne kiekvienas moralines, nes pastarosios iš esmės priklauso nuo pažinimo, proto ir laisvos valios (Jasiński 1818: V). Fizinės organinio gyvenimo savybės žmogų sieja su žeme. Tačiau žmogus turi būtinybę susijungti ir su visuomene, kurioje gimsta, gyvena, tobulėja ir dėl būtinų reikmių turi joje pasilikti. Tai natūrali būseną, nes ji gali būti nutraukta tik per skausmą (Jasiński 1818: V–XX). J. Jasińskio veikalo struktūra yra tridalė ir skirta trimis žmogaus aspektams, arba, C. Geertzo žodžiais tariant, sluoksniams, apibūdinti (plg. Geertz 2005: 71–93): fizinės egzistencijos aplinkybėms; visuomeniškumui, teisėms (normoms) ir pareigoms; morfologijai – elementams, iš kurių yra sudarytas kūnas, jutimams ir judesiams, balsui ir kalbai, budrumui ir miegui, žmogaus amžiui ir laikotarpiams, mirties vaizdiniais ir žmogaus skirtumui nuo visų gyvūnų. Antroje dalyje, kalbėdamas apie žmogaus

¹⁰ Tikslus pavadinimas – Imperatoriškoji Vilniaus medicinos draugija.

¹¹ Józefo Jasińskio požiūris į žmogų yra ir teistinis. Jis laikėsi *scala naturae* klasifikacinės sampratos (Tunaitis 2004: 105–106).

visuomeniškumą ir remdamasis J. J. Rousseau ir Ch. Montesquieu, J. Jasiński trumpai aptaria santykį tarp papročių ir normų, atkreipdamas dėmesį į jų hegemoninį ryšį, skirtis ir panašumus (Jasiński 1818: 46–47). Maisto poreikį laikydamas prigimtinio jis išskiria keturis natūralius žmonių būvius: 1) rankiojimą, 2) žvejybą ir medžioklę, 3) ganymą ir 4) žemdirbystę ir sieja juos su aplinka ir socialiniais bruožais (Jasiński 1818: 47–55). J. Jasiński studija veikiausiai yra parašyta Ernsto Platnerio tuo metu plačiai žinomam darbui *Antropologija medikams ir filosofams* padarius įtaką (plg. Denby 2005: 63); tai liudytų pastarosios pavardės paminėjimas įvado pastaboje. Tačiau jos vertę sudaro antropologinio požiūrio įprasminimas Lietuvoje.

Taigi trys įvykiai, trys – Georgo Forsterio, Joachimo Lelevelio, Józefo Jasiński – pavardės ir jų darbai yra faktiniai liudytojai Vilniaus universitete ir jo aplinkoje atsiveriančios naujos episteminės erdvės, su savimi atnešančios ir tiems laikams būdingą etnografinį, etnologinį, antropologinį požiūrį į žmogų ir žmogiškuosius reiškinius, sutelktą ties kultūra (papročiais) ir visuomeniškumu. Tačiau kur tas empirinis laukas, kuriame, kaip tuo metu manyta, papročiai ir kultūra atsiskleidžia savo įvairove?

Valstiečio kaip savojo kito atradimas

Tygodnik Wileński redakcijos komentare, kviečiančiame rinkti ir užrašinėti papročius, yra dar vienas svarbus aspektas. Tai paaiškinimas, kodėl reikia domėtis būtent *liaudies* papročiais:

(...) didžiąja dalimi tie veikalai [apie lenkų tautos papročius, įpročius, apėigas – A. Č.] yra tik apie bajorijos papročius. Dideli miestai ir turtingi žmonės mažai tarpusavyje skiriasi visoje Europoje, jų papročiuose glūdi visuotinis vienodumas, kas didele dalimi yra pasekmė vienos religijos ir vienodo auklėjimo. Norint paieškoti mūsų papročiuose žinių apie pirmąsias tradicijas ir panašumo su senosiomis tautomis, reikia mums pažinti liaudies papročius visose provincijose, vaivadijose ir apskrityse¹² ([Szydłowski] 1819b: 83)

Taigi papročiai čia suprantami kaip galintys pateikti žinių apie pirmąsias tradicijas, atskleisti tautos istoriją, jos evoliuciją ir ryšį su senosiomis tautomis. Bet redakcijos komentare pabrėžiama ir tai, kad ne visi papročiai vertingi. Tokiais laikomi tik kaimo liaudies papročiai, kurie, skirtingai nuo visuotinai pa-

¹² Ši mintis tarsi aidas atsikartoja Konstantino Tiškevičiaus knygoje *Neris ir jos krantai*, kai jis kalba apie papročių, ūkio, šeimos gyvenimo legendų ir vietos įpročių, tų gyvybinių žmonių egzistavimo sąlygų ir poreikių, išsaugojimą tarp sėsliai gyvenančių valstiečių, priešingai nuo činšo bajorų, kurie neturėdami nuosavos žemės, gyvendami „klajoklinį“ gyvenimą ir keliaudami iš vietos į vietą niekur neįsišaknija, nepasisavina vietos papročių, o „iš kiekvienos vietos pasistverę po grūdėlį sukuria kažkokią maišalynę“ (Tiškevičius 1992[1871]: 245).

plitusių ir vienodų bajoriškųjų papročių, rodo tautos kultūrinį savitumą¹³. Taip kaimiškoji ir valstietiškoji aplinka tampa tuo argumentuotai pasirinktu stebėjimo lauku, pagrįstu evoliucine pirmykščių tradicijų ir jų panašumo su senosiomis tautomis idėja ir lyginamuoju kontekstu, o moksliniu požiūriu vertinga stebėjimo veikla – takoskyra, atskiriančia tyrėju tapusį žmogų nuo jo kaimo liaudies. Šiame euristiniame ir metodologiniame virsme įvyksta požiūrio į kaimo liaudį ir valstietį pokytis, liudijantis naują ir kitokį santykį su valstiečiu ir jo aplinka nei įprasta luominėje visuomenėje (Wyngaard 2004). *Savas* vietinis valstietis tampa svetimas ir naujai atrastas *kitas*, iki šiol nepažintas, įdomus ir vertingas savo žiniomis, tarsi *lokalioji egzotika* (Posern-Zieliński 1995: 24), konceptualizuojama analogiškai *kilmingojo laukinio* vaizdiniui (Wyngaard 2004: 13). Kita vertus, valstietis išlieka *savas*, savos tautos istorijos ir evoliucijos dalis, kultūrinė projekcija, atskleidžianti, kaip visuomenė suvokia save ir tautą, įprasmindama individo, klasės ir tautinės tapatybės esmės (Wyngaard 2004: 13). Būtent šį virsmą ir liudija besirandantis išskirtinis dėmesys liaudiškiems papročiams ar tautosakai, kurio pavyzdžiu gali būti ir 1819–1820 m. *Tygodnik Wileński* lietuvių kalba spausdintos Emeriko Stanevičiaus rinktos lietuvių liaudies dainos su šalia pridėtu lenkišku jų vertimu, panašiai kaip ir čia pat savomis kalbomis spausdintos čekiška, estiška, ukrainietiška dainos, taip pat išverstos į lenkų kalbą.

Tačiau besikeičiantis požiūris į valstietį susijęs ne vien tik su troškimu pažinti savąją tautos istoriją ir evoliuciją, bet yra kur kas platesnio konteksto dalis. Valstietijos ir žemdirbystės idėjos sureikšminimas Lietuvoje yra ekonominis, socialinis ir politinis XVIII a. projektas, pagrįstas kritiniais nusistatymais baudžios atžvilgiu, ideologija, aukštinančia žmogaus protą, teigiančia, kad moralu ir teisinga yra tai, kas neprieštaruja žmogaus prigimčiai, siūlymais kurti harmoningą, darbo pasidalijimu paremtą visuomenę ir suteikti valstiečiams nuosavybės teises į žemę (Maciūnas 1939: 79–99; Jučas 1972: 229–246; Jurginis 1978: 138–141; Mačiulytė 2005; plg. Damsholt 1995). Tai valstiečių švietimo ir „įpilietinimo“ projektas, paremtas nuomone, kad „nors gimdamas žmogus įgyja tam tikrą socialinį statusą, žemesnėje pakopoje atsidūrusio žmogaus vertė ir orumas dėl to nėra menkesni: nevergiškomis sąlygomis gyvenantis, išsilavinęs, taikantis pažangius ūkininkavimo metodus, moralus valstietis yra toks pat svarbus visuomenės narys kaip ir politikoje bei šalies valdyme dalyvaujantis kilmingas asmuo“ (Mačiulytė 2005: 101, plg. Jučas 1972: 229–246). Tokiam požiūriui formuotis poveikį daro ne tik vietinės aktualijos, bet ir Apšvietos idėjos, o ypač XVIII a. antrosios

¹³ Pažymėtina, kad *Dziennik Wileński* publikuotose mokyklų instrukcijose, o konkrečiai instrukcijoje, kaip rinkti medžiagą statistikai ir topografijai, pateikiamas kitoks požiūris – siūloma pirmiausia domėtis aukščiausiu luomu – bajorais, vėliau viduriniu, „savyje užsidariusiu“ miestiečių luomu, o galų gale kaimiečiais ir miesto liaudimi (*Dziennik Wileński* 1817(5): 100).

pusės prancūzų fiziokratų ekonominė socialinė mintis. Fiziokratų nuomone, visuomenės ekonominis pajėgumas turi būti pagrįstas ne svetimų (kolonijų), bet savo pačios išteklių naudojimu ir žemės ūkiu, kuris yra tikrasis valstybės ir jos piliečių gerovės šaltinis ir ekonomikos pamatas. Jie akcentuoja prigimtinę teisę, asmeninio individualumo vertę, *laisser faire*, privačią nuosavybę, darbo reikšmę ekonomikoje, socialinę valstietijos svarbą ir valstiečių švietimą (Jučas 1972: 229–246; Jurginis 1978: 138–141; plg. Damsholt 1995; Wyngaard 2004). Svarbu tai, kad šios idėjos Lietuvoje randa platų ir ilgalaikį atgarsį ir turi įtakingų šalininkų mokslo ir akademinėje visuomenėje, tarp politiškai aktyvių žmonių.

Valstiečio ir žemdirbystės tema Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje ir XIX a. pradžioje nagrinėjama dažnai. Jau pačiame pirmame *Dziennik Wileński* numeryje yra straipsnis, skirtas žemdirbystei, kuriame tvirtinama:

Dziennik Wileński, leidžiamas krašte, kuris nuo seno vadinasi žemės ūkiu, tikriausiai negali apeiti šito svarbaus dalyko. Tie, kurie ypatingai tam atsidavę, išauklėti senuoju metodu, moka vertinti tai, ką jame mato naudinga, nors ir nesikrato naujų išradimų, nes žino, kad be jų liaudis būtų dar vaikystėje (Kosakowski 1805: 67–68).

Peržvelgus 1805–1806 ar 1818–1820 m. *Dziennik Wileński* numerius matyti, kad žemės ūkiu, agronomijos ir valstiečio tema populiarumu tolygi kelionių aprašymams, edukologijai, medicinai. Čia randasi net atskira, vos ne kiekviename numeryje pasikartojanti *Žemės ūkio* rubrika, šalia kitų dviejų – *Kelionių* ir *Poezijos* (žr. Prašmantaitė 1992: 34–36). Šioje rubrikoje kaip ir anksčiau apstu straipsnių, aprašančių, pavyzdžiui, bendrąjį požiūrį į žemės ūkį kaip mokslo kryptį, žemdirbystės skirtumus Prancūzijoje ir Anglijoje, Albrechto Thaerio agronomijos principus, sėjomainą, žemdirbystę Vokietijoje ir žemdirbystę Kauno apskrityje, racionalųjį ūkininkavimą, kaimišką gyvenimo būdą Anglijoje ir pan. Čia yra straipsnių apie chemijos panaudojimą žemės ūkyje, apie bulves, linus, duoną, žemės ūkio techniką. Nekalbant jau apie tai, kad kitų rubrikų straipsnių temos taip pat dažnai susijusios su žemės ūkiu, pavyzdžiui, javų kainos nagrinėjamos kaip politinės ekonomikos sritis, drobių balinimas kaip technologija, veterinarijos mokslas kaip atskira gamtamokslinė sritis ir pan. Net literatūros ir poezijos skiltys to neišvengia. 1805–1806 m. numeriuose spausdinti net trys kaimiečio temai skirti eiliuoti kūriniai, tarp jų ir Jacques Delille'io poemos *Kaimietis* (*Wieśniak* [*L'Homme des champs*]) fragmento vertimas. Valstietį šlovinanti ir romantizuojanti poetika artima ir tuo metu lietuviškai rašytai Dionizo Poškos poemai *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*, išspausdintai gerokai vėliau – 1886 m. *Aušroje* (Žirgulyš 1945: 31).

Keely Stauter-Halsted, tyrinėjusi Lenkijos valstietišką tapatybę, teigia, kad valstietiškoji kultūra buvo romantinis Lenkijos transformacijos iš pilietinės į kultūrinę tautą projektas, kur gebėjimas išgyventi nesant valstybinių struktūrų

buvo pagrįstas valstietiškos patirties kaip Lenkijos kultūrinio tęstinumo simbolio suvokimu (Stauter-Halsted 2001: 99–100). Tačiau Lietuvoje žemdirbystės ir valstietijos projektas buvo ekonominis, krašto socialinėms, politinėms reformoms ir technologinei pažangai aktualus projektas, išsiskleidęs vietinių aktualijų ir europinių paskatų fone, aidu atsiliepęs kultūrinio nacionalizmo ir tautinės tapatybės diskursuose. Romantizuoti kaimiškieji vaizdiniai, valstietijos ir žemės ūkio vertę pabrėžiantys akcentai lydėjo kur kas rimtesnius dalykus – paradigmą link mokslinio žmogiškųjų reiškinių pažinimo, sutampančio su siekiu reformuoti pragyvenimo esmės ir visuomenės socialinę sąrangą. Kaip tik šiame kontekste šalia gyvenantis ir nuo seno pažįstamas valstietis tampa naujai atrastas *kitas* – nepažįstamas, įdomus ir vertingas savo žiniomis. Ir tai aplinkybė, turėjusi ir turinti lemiamos įtakos etnografijos ir etnologijos moksliniam interesui, krypčiai ir raidai Lietuvoje.

Baigiamosios pastabos

Peržvelgus ne vieną pastarųjų metų istorikų, literatūros tyrinėtojų, etnologų ir antropologų straipsnį, studiją ar monografiją matyti, kaip dažnai juose kartojasi ta pati – valstiečio kaip *kito* atradimo – mintis (Damsholt 1995; Posern-Zieliński 1995; Libera 1995; Stauter-Halsted 2001; van Ginkel, Henkes 2003; Wyngard 2004). Tad gali susidaryti įspūdis, jog straipsnis bando prisitaikyti prie šios bendrosios tėkmės. Tačiau jo postūmis – ne pažintis su literatūra, bet ketinimas perskaityti ir suprasti Lietuvos etnografijos, etnologijos ir antropologijos istoriją ir rasti, kaip formavosi jos episteminės, metodologinės ir teorinės tradicijos. Pirmieji pagalbininkai šiame kelyje buvo P. Dundulienės ir V. Maciūno darbai, o autentiškas prisilietimas įvyko skaitant konkrečią istorinę medžiagą – Vilniaus universiteto mokslo žmonių veikalus, straipsnius, komentarus. Paaiškėjo, kad XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios polemika, argumentai, dėstymo eiga, vaizdiniai ir retorika išreiškia Apšvietai būdingas, Lietuvoje originaliai ir savaip įprasminamas idėjas ir diskursus. Paaiškėjo ir tai, kad ekonominių ir socialinių reformų siekis, naujų žinių ir mokslo gyvybinis aktualumas, moksliniu ir politiniu požiūriu reikšminga kultūrinė perspektyva yra tos aplinkybės, kuriomis kaimo liaudies papročiai, pasakojimai, dainos ir įprasti kasdieniniai dalykai tapo suvokti kaip mokslui įdomūs ir vertingi faktai. Juos apčiuopti ir įvertinti buvo galima tik pažvelgus į *valstietį* ir valstietišką aplinką kaip į svetimą ir *kitą*. Tai tapo lemtingu įvykiu, turėjusiu įtakos etnologijos (etnografijos) krypčiai ir valstietiškosios kultūros idėjai formuotis Lietuvoje.

Tad iš tiesų šis straipsnis yra toje pačioje tėkmėje kaip ir visi kiti, kuriuose rašoma apie valstiečio kaip *kito* atradimą. Tik ši tėkmė ir įvykis yra susiformavę ne dabartiniais laikais, bet XVIII–XIX a. Šiandien etnologai, antropologai, istorikai, literatūros tyrinėtojai ją atidengia, kiekvienas pristatydami savosios šalies atvejį.

Literatūra

Alexandrowicz Stanisław. 2005. Dziedzictwo dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, Jegelevičius S. et al. (red.). *Vilniaus universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis*: 204–213. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Anglickienė Laima. 2008. *Lietuvių etnologijos istoriografija (XX amžius)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Apanavičius Romualdas. 2009. Etnologijos studijos Lietuvoje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 9(18): 139–165.

Baliński Michał. 1862. *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki.

Bourdieu Pierre. 2002. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

Bumblauskas Alfredas. 2006. Lietuvos istorijos modeliai socialinės istorijos požiūriu, *Lietuvos istorijos studijos* 17: 9–26.

Chalmers Alan F. 2005. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa.

Čepaitienė Auksuolė. 2010. Antropologinis biotechnologijos tyrimas ir teorinės paradigmos ieškojimas Lietuvoje, Čepaitienė A. (sud.). *Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija*: 221–246. Vilnius: LII leidykla.

Čiubrinskas Vytis. 1999. Sovietinė Lietuvos etnologija: istorinio materializmo ir etnokultūrinio romantizmo susitikimas, Bumblauskas A., Šepetytys N. (sud.). *Lietuvos sovietinė istoriografija*: 170–204. Vilnius: Aidai.

Čiubrinskas Vytis. 2001. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija, patriotizmas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 99–117.

Damsholt Tine. 1995. On the Concept of the “Folk”, *Ethnologia Scandinavica* 25: 5–24.

Daukantas Simonas. 1988[1845]. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Vilnius: Vaga.

Denby David. 2005. Herder: Culture, Anthropology and the Enlightenment, *History of the Human Sciences* 18(1): 55–76.

Dorinda Outram. 2005. *The Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dundulienė Pranė. 1978. *Etnografijos mokslas Vilniaus universitete*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija.

Dziennik Wileński. 1805–1806, 1816–1820.

Ford Alan, Peat David F. 1988. The Role of Language in Science, *Foundations of Physics* 18(1233). <<http://www.f davidpeat.com/bibliography/essays/lang.htm>> [žiūrėta 2011 05 13].

Geertz Clifford. 2005. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Gow Peter. 2009. The Ontogeny of an Anthropological Epistemology in Eighteenth Century Scotland, *Social Analysis* 53(2): 19–39.

Griškaitė Reda. 2002. Vilnietiškas Ignoto Domeikos Araukanijos leidimas: prielaidos ir aplinkybės, Grigelis A. (sud.). *Ignotas Domeika (1802-1889): gyvenimas, darbai ir indėlis į mokslą*: 234–253. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas.

Hofer Tamás. 1991. The Construction of the “Folk Cultural Heritage” in Hungary and Rival Versions of National Identity, *Ethnologia Europaea* 2(21): 145–169.

Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Historii, Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Zoologii, Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Botaniki. 1816. *Dziennik Wileński* 4: 129–144, 227–239, 485–497.

Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Mineralogii, Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Statystyki i Topografii, Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Ekonomii czyli gospodarstwa ziemiańskiego, Instrukcja do układania zapisów w przedmioce Technologii. 1817. *Dziennik Wileński* 5: 74–102, 259–266, 509–519.

Instrukcja do robienia postrzeżeń meteorologicznych i innych pożytecznych w przedmioce Fizyki zapisów. 1817. *Dziennik Wileński* 6: 256–280.

Jaroszewicz Józef. 1844. *Obraz Litwy pod względem jęj cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII I. Litwa pogańska*. Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza księgarza Wileńskiego w drukarni M. Romma.

Jasiński Józef. 1818. *Antropologia o własnościach człowieka fizycznych i moralnych*. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego typografa Imperatorskiego uniwersytetu.

Jucevičius Liudvikas Adomas. 1959[1840, 1846]. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Jučas Mečislovas. 1972. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.

Jučas Mečislovas. 1997. Istoriografija Vilniaus universitete 1803–1832 m.: tarp Švietimo ir Romantizmo, *Lietuvos istorijos studijos* 4: 92–102.

Jurginis Juozas. 1978. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas.

Kapferer Bruce. 2007. Anthropology and the Dialectic of Enlightenment: a Discourse on the Definition and Ideals of a Threatened Discipline, *The Australian Journal of Anthropology* 18(1): 72–94. <<https://pantherlife.uwm.edu/wash/www/102/kapferer.pdf>> [žiūrėta 2011 03 25].

Kossakowski Józef. 1805. Rolnictwo, *Dziennik Wileński* 1: 64–77.

Kudaba Česlovas. 1988. Žymus XVIII a. gamtininkas Georgas Forsteris, Kilius J. (sud.). *Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus*: 7–23. Vilnius: Mokslas.

Kuhn Thomas S. 2003. *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai.

Launay Robert. 2010. Introduction, Launay R. (ed.). *Foundations of Anthropological Theory: from Classical Antiquity to Early Modern Europe*: 1–28. Chichester, Oxford, Malden: Wiley-Blackwell.

Lelewel Ioachim. 1815. *Historyka tudzież o łatwem i pożytecznem nauczaniu historyi*. Wilno: Drukarnia XX Pijarów.

Lelewel Joachim. 1964. *Dziela: pisma metodologiczne* 2(1). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Libera Zbigniew. 1995. Lud ludoznawców: kilka rysów do opisania fizjognomii i postai ludu naszego czyli etnograficzna wycieczka po XIX wieku, Posern-Zieliński A. (red.). *Etnologia Polska między ludoznawstwem a antropologią*: 137–152. Poznań: Wydawnictwo DRAWA.

Lowie Robert H. 1960[1937]. *The History of Ethnological Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Löfgren Orvar. 1980. Historical Perspectives on Scandinavian Peasantries, *Annual Review on Anthropology* 9: 187–215.

Maciūnas Vincas. 1939. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautyra, *Darbai ir dienos* 8: 3–344.

Mačiulytė Kristina. 2005. *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Mardosa Jonas. 2002. *Apie metodiką ir metodines priemones*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Merkienė Irena Regina. 2007. *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija*. Vilnius: Versmės leidykla.

Milius Vacys. 1964. Etnografinių tyrinėjimų apžvalga, Vyšniauskaitė A. (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 15–47. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Milius Vacys. 1993. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Milius Vacys. 2001. *Lietuvių etnologijos bibliografija*. Vilnius: LII leidykla.

Narbutas Teodoras. 1992–2001[1835–1841]. *Lietuvių tautos istorija*. Vilnius: Mintis.

Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2009. Lietuvos etnologijos mokslas XX a. ir XXI a. pradžios periodiniuose ir tęstiniuose leidiniuose, *Istorija* 73: 68–76.

Piročkinas Arnoldas, Šidlauskas Algirdas. 1984. *Mokslas senajame Vilniaus universitete*. Vilnius: Mokslas.

Posern-Zieliński Aleksander. 1995. Etnologia i antropologia kulturowa w formalnej i rzeczywistej strukturze nauki, Posern-Zieliński A. (red.). *Etnologia Polska między ludoznawstwem a antropologią*: 21–36. Poznań: Wydawnictwo DRAWA.

Prašmantaitė Aldona. 1992. *Vilniaus universitetas ir visuomenė 1803–1832 metais: gamtos mokslų populiarinimas*. Vilnius: Academia.

Raila Eligijus. 2001. Apšvieta, Ališauskas V., Jovaiša L., Paknys M. et al. (sud.). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*: 44–57. Vilnius: Aidai.

Razumowski Alexy. 1816. Instrukcyje do układania po gimnazyach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiotach różnych nauk, wydane od rządu głównego szkół, i ogłoszone drukiem r. 1812, *Dziennik Wileński* 4: 124–128.

Savoniakaitė Vida. 2008a. Apie Lietuvos etnologijos istoriją, *Lituanistica* 3: 59–66.

Savoniakaitė Vida. 2008b. Lietuvos etnografija tarp savos kultūros tyrimų, *Lituanistica* 4: 61–72.

Stauter-Halsted Keely. 2001. *The Nation in the Village: the Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland 1848–1914*. Ithaca, London: Cornell University Press.

Subačius Giedrius. 1998. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Subačius Paulius. 1999. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai.

[Szydłowski Ignacy]. 1819a. Obrzędy weselne ludu wieyskiego w gubernii mińskiej, w powiecie borysowskim w parafini haieńskiej, obserwowane w latach 1800, 1szym i 2gim, z niektórymi piosnkami i ich zwyczajną notą. Zaręczyny, *Tygodnik Wileński* 7(130): 1–18,

[Szydłowski Ignacy]. 1819b. Obrzędy weselne ludu wieyskiego w gubernii mińskiej, w powiecie borysowskim w parafini haieńskiej, obserwowane w latach 1800, 1szym i 2gim, z niektórymi piosnkami i ich zwyczajną notą. Zamówiny, *Tygodnik Wileński* 7(132): 81–104.

Tiškevičius Konstantinas. 1992[1871]. *Neris ir jos krantai: hidrografo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*. Vilnius: Mintis.

Tiškevičius Konstantinas (atiduota spaudai). *Neris ir jos krantai: hidrografiniu, istoriniu, archeologiniu ir etnografiniu požiūriu*. Griškaitė R. (pareng.). Vilnius: Mintis.

Tygodnik Wileński. 1818–1820.

Tunaitis Steponas. 2004. *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Van Ginkel Rob, Henkes Barbara. 2003. On Peasants and ‘Primitive Peoples’: Moments of Rapprochement and Distance between Folklore Studies and Anthropology in the Netherlands, *Ethnos* 68(1): 112–134.

Vyšniauskaitė Angelė. 1994. *Lietuviai IX a.–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Wallerstein Immanuel. 2003. Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines, *Current Anthropology* 44(4): 453–465.

Wyngaard Amy S. 2004. *From Savage to Citizen: the Invention of the Peasant in the French Enlightenment*. Newark: University of Delaware Press.

Žirgulyš Aleksandras. 1945. „Mužiko“ tekstai, Poszka D. *Mužikas Žiemaytciu yr Lietuvos*: 31–35. Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of a Peasant in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C.

Auksuolė Čepaitienė

Summary

Intellectual foundations of ethnology and anthropology in Europe have their roots in the Enlightenment era – the era of science, education and morality, reason and rationality, humanistic and social thought. This was a time when an ambitious project of universal history and theories of human nature conflated with the experiences of cultural variability, and the beginnings of systematic comparative study of culture. However, it is a discovery of otherness in the Enlightenment that grounds the intellectual polemics of anthropology with its underlying idea “that it is essential to understand others if we are to understand the world, human society, and ultimately ourselves” (Launy 2010: 1).

The Enlightenment reached Lithuania rather late – in the middle of 18th c. (not mention the first influences in early 18th c.). But its ideas gained a far-stretching response there. The drama of loss of the statehood, and an urgent need for economic, social and intellectual reconstruction of society was the space where Enlightenment ideas were developed into locally significant concepts and projects that responded to economic, social and political actualities. Another important aspect is that in Lithuania and Poland the project of universal history took the shape of the study of history of one’s own country and nation. There, as well as in Scandinavia, or Middle and East Europe – the countries without colonial past – ethnographic curiosity was directed toward studies of local folk customs and traditions. Peasant folk songs, tales and legends, ceremonies and customs, clothing and musical instruments, houses and crafts were considered to have a scientific value because “they represented cultural specificity and illustrated evolutionary stages of a nation”. Thus, under the quest for scientific knowledge the *peasant* who was familiar and lived nearby since long ago was discovered as a stranger and the *other*. His daily life and doings were given incredible value for understanding the nation’s history and character.

The article deals with the conditions, ideas and practices under which the scholarly interest in ethnography and ethnology emerged in Lithuania, and discusses the ways in which the *peasant* and his knowledge were discovered as an object of study. For that, it utilises James Hutton’s – a Scottish geologist of the Enlightenment era – idea that there lies an essential line of distinction between *a man of scientific observation* and *a man of common observation* (from Gow 2009). Empirically, the article is based on the analyses of scientific books and periodi-

cals that were published in Vilnius in the late 18th and early 19th c. This includes academic publications of professors and students of Vilnius University and the volumes of two journals *Dziennik Wileński* and *Tygodnik Wileński*. The article emphasises that scientific curiosity, stretching into Lithuania since the Enlightenment era, as well as political and economic significance of a peasantry project, developed under the influence of physiocratism, contributed to localising the ethnographic concerns in domestic matters. This is the historical context in which Lithuanian ethnology emerged with its scholarly interest in local studies and peasant culture.

Gauta 2011 m. birželio mėn.